

PELLE JÁNOS

Vérvád és pszichohistória

A tokaji hegyódalba felleg ül,
Dehogy nem fájt mikor majd meg hasadott,
Sojmosi szíven bánat ül,
Mikor mondta szegény Eszter: „Jaj
Istenem, meghalok.”
Hogyne ülne, mikor kedves gyermekét
Mán a zsidao magyar ruhát varratott.
Kutya zsidók a templomba megölték
Rája pedig magyar gombot rakatott,
Vesd le zsidao magyar ötözetedet
Vedd fel azt a talus köpönyegedet.
Az eszlári zsidao templom de csonka,
Mán a zsidao nem megyen a templomba
Héccer ütött bele az isten-nyila
Mert azt tuggya disznaó rőfög az ólba,
Héccer ütött belée az istennyila
Álgya Isten, ki e nótát danojja,
Ott vaót Sojmosi Eszternek nagy kinnya.
Huncut ember, ki a zsidót pártolja
Az eszlári zsidao templom de sáros,
Újfalusi meccó-zsidó megjárta,
Sánta Brenel vaót abba a mézárós,
A faluba az urakat instálta,
Sánta Brenel vaót abban a székgazda,
De az urak nem akarták hallani,
Aki azt a barna kisjányt gyilkolta.
Újra keszte a panaszát mondani.
Szegény Eszter arcá borút a földre,
Kérem szépen tekintes urakat,
„Jaj Istenem meg kel halnom eccerre.”
Hogy tilcsák meg ezt a zsidao nótákat.
„Ugyan Levi, nem fájt-e a te szíved,
De az urak azt felelték: Elmehecc,
Mikor a tálát tartottad a vérnek?”
Ezt a nótát megtiltani nem lehet

(Mondotta özv. Farkas Andrásné koldusasszony, Balsa. Ortutay Gyula: Mondotta...
1933., Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadása)

Az európai zsidóság diszkriminációjának, üldözésének és tömeges megsemmisítésének időszaka rendkívül rövid ideig tartott: a mintegy hatmillió áldozat többségét 1941. június 22-étől 1943. végéig, azaz alig két és fél év leforgása alatt gyilkolták meg, a helyi lakosság aktív közreműködésével, jobb esetben teljes közönyétől kísérve a megszállt Lengyelországban, a balti államokban, illetve a Szovjetunió németek által megszállt területein. A nehezen megmagyarázható és feldolgozható, példátlan gyorsasággal végbement kollektív tragédia maradandó nyomot hagyott az utókor emlékezetében, és a vele foglalkozó történészek és filozófusok rendre összefüggésbe hozzák egy jóval hosszabb, kétezer éves időszakkal, mely alatt a diaszpórában élő zsidó nép folyamatos üldözésnek volt kitéve, támadásokat kellett elszenvednie a többségi társadalom és egyes csoportjai részéről. De hogyan kapcsolódik az ókori, a középkori és az újkori zsidóüldözések végeláthatatlan története a legtöbb áldozatot Kelet-Európában szedő holokauszthoz? A logikus kérdésre mindeddig nem született pontos, logikusan megindokolt válasz, aminek okát egyrészt abban kereshetjük, hogy a zsidóság „szenvedéstörténete” beláthatatlanul terjedelmes, és a témával foglalkozó munkákat elöntik a részletek, szerzőik valósággal elvesznek a különböző vérvádak, pogromok és mézárások tengerében.¹

Másrészt viszont a holokauszttal foglalkozó történészek, akiknek többsége amerikai, izraeli vagy nyugat-európai, nem ismerik eléggé a huszadik századi kelet-európai társadalmakat, a nagyjából paraszti származású, illetve a falvakban élő, és földműveléssel foglalkozó többség ellentmondásos viszonyát a zsidókhoz, és a hozzájuk kötődő előítéletek természetét.

Írásomban először kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam az elméleti kereteket, melyek között az úgynevezett „népi antiszemitizmus” a holokauszt előzményeként vizsgálható, különös tekintettel a tömeglélektani jelenségekre. Vagyis a „pszichohistoria” eszközeihez folyamodom, pszichológiát alkalmazok a történelmi elemzés során. Ez természetesen a vizsgálandó területről rendelkezésre álló összes forrás felhasználását, azaz interdiszciplináris megközelítést igényel. Meggyőződésem: annak tanulmányozásakor, hogy az emberek miért cselekedtek egyes történelmi helyzetekben úgy, ahogy cselekedtek, nem nélkülözhetjük a pszichoanalízis által kínált tanulságokat, illetve következtetéseket.

Hadd idézzem a neves pszichohistorikus, a Magyarország is ismert Saul Friedländer szavait a zsidógyűlölet mélylélektani gyökereiről. „A Zsidó, mint negatív szimbólum, megdöbbentő állandóságot mutat, ami talán azzal magyarázható, hogy különös pszichológiai visszhangot kelt a képzeletben, ami a Zsidót kollektív tudatalan szférájához köti. A most következő észrevételek hipotetikusak, de egy alapvetően keresztény társadalomban (ami legalábbis a legutóbbi időkig keresztény volt) és egy patriarchális világban összefüggést mutatnak, egymás nélkül nem lehet őket értelmezni. Így abban a mértékben, ahogy elfogadjuk az ödipális konfliktus fogalmát, és ahogy az ödipális kétértelműség soha nincsen megoldva, a Zsidó, könnyen megfejthető kulturális okból a ’rossz apa’ szimbólumává vált a keresztény világban. Való-

ban, ahogy ezt gyakran jelezték, a zsidókat az Atyaisten képviselőinek tekintették, szembeállítva a Fiúistennel, akivel a keresztény gyermek azonosul. Az Atyaisten a Talio kegyetlen törvényét testesíti meg, aki szemben áll a Szeretet törvényével, ő a szigorú igazság, az autoriter erkölcs parancsolatainak képviselője, mely ellentmond a szánalomnak és a könyörületességnek. A Zsidó az ő, akit a keresztény gyerek könnyen azonosít az apával. Így a keresztények képzelete a zsidók és Krisztus konfliktusában többé-kevésbé tudatosan az apjukkal vívott személyes harcuk tükröződését látta, ami bár tudattalanul, de az ödipális helyzetet szimbolizálta számukra. Egyébként bizonyos zsidó hagyományos tevékenységek még erősítették is a Zsidó azonosítását az apával az ödipális konfliktusban. A körülmetélés például felidézte a kasztráció fenyegetését és a konfliktushoz kötődő halálveszélyt. Ennek az azonosulásnak és félelemnek a nyomai megtalálhatók a nyugati kultúra olyan megnyilvánulásaiban, mint a rituális gyilkosság legendája, a Zsidó megtestesülése félelmetes öregemberként, Ahasvérusként vagy Bolygó Zsidóként, illetve különböző elbeszélésekben.²

Friedländer a gondolatmenetet Sigmund Freudtól veszi át, és egészíti ki. A Zsidótól való hagyományos félelem, negatív, visszataszító tulajdonságokkal való felruházása a kora újkorban oda vezetett, hogy a zsidókat boszorkánysággal is megvádolták, illetve alakját a Sátánnal azonosították. Erről terjedelmes monográfia is született.³

A zsidógyűlölet, illetve a zsidóktól való idegenkedés lélektani okait vizsgálva sokan jutottak hasonló következtetésre.⁴

A HOLOKAUSZT VÍRUSA

Figyelemre méltó, hogy Friedländer a rituális gyilkosságot, mely a zsidók ellen emelt legszörnyűbb, legtöbb áldozattal járó vád volt, és nagy mértékben előidézte, illetve fenntartotta az előítéletek burjánzását, szintén ödipális eredetűnek tartja. Ugyanakkor a náci antiszemitizmusról írva magától értetődő összefüggést tételez fel a hagyományos, a rituális vád formájában is kifejezésre jutó zsidógyűlölet, és a holokauszthoz vezető modern, a fajelméletre hivatkozó antiszemitizmus között. Ez az alapkoncepciója Jakov Katz magyarul kiadott könyvének is,⁵ mely nyomon követi a hagyományos antijudaizmus, illetve a vérvád átalakulását rasszista antiszemitizmussá a XVII. század végétől Hitler jutalomra jutásáig. Ezt a logikus teóriát azonban a gyakorlatban nehéz bizonyítani, tekintettel arra, hogy Nyugat-Európában a XVII. század végétől kezdve már senkit nem állítottak bíróság elé a rituális gyilkosság „középkori” vádjával. (Ez utoljára 1669-ben Metzben, a francia királysághoz tartozó Lotharingia legnagyobb városában történt meg, egy Raphael Levy nevű zsidó állatkereskedővel. Nemcsak gyerekgyilkosságért ítélték el, de a szent ostya meggyalázásáért is, és 1670. januárjában máglyán elégették.) Tény, hogy a hagyományos vérvád-perек a XIX. század végére Közép-Európából is eltűntek. Az utolsó, a vádlottak felmentésével vég-

zódott nagyszabású perre, melyben a rituális gyilkosság formális vád tárgyát képezte, Magyarországon, Nyíregyházán került sor 1882-ben és 1883-ban, a Tiszaeszláron eltűnt Solymosi Eszter ügyében. Ez a per az egész korabeli világsajtó figyelmét felkeltette, még az Egyesült Államokból is érkeztek újságírók, hogy tudósítsanak róla.

Kelet-Európa még nagyobb késésben volt, ott még a XX. század második évtizedében is tartottak vérvád-perre egy gyermekgyilkosságot követően. A „középkori” vádat Oroszországban, Kijevben tárgyalták 1911 és 1913 között, és itt is nagy visszhangot keltett. A kezdettől fogva nyilvánvalóan „átpolitizált” Bejlisz-ügyben Mendel Bejliszt, a Zajcev téglagyár zsidó vallású dolgozóját vádolták egy Andrej Juscsinszkij nevű tizenhárom éves fiú megölésével, akinek holttestét a téglagyárhoz közel eső barlangban találták meg. A tiszaeszlári üggyhöz hasonlóan ezt az ügyet is a korabeli média kiemelt figyelmé kísérte. A tárgyalássorozat végén az esküdtek 1913. október 28-án felmentették a vádlottat, Mendel Bejliszt, és a nyomozás alapján az is kiderült, hogy valójában ki, és miért ölte meg a gyereket. Ugyanakkor, bár mind a nyíregyházi, mind a kijevi bíróság felmentő ítéletet hozott, az elhúzódó vizsgálat és a tárgyalás egyszerű nép szemében igazolta azt, hogy a zsidók valóban el szoktak követni rituális gyilkosságokat, csak éppen a konkrét esetben nem lehetett bizonyítani a bűnösségüket, azaz sikerült tisztára mosni magukat. „Az egyszerű parasztok és városi polgárok nem a rituális gyilkosság vádját utasították el, hanem kizárólag Mendel Bejlisz bűnösségét nem találták bizonyítottnak a konkrét – szerintük egyébként rituális – ügyben, épp ezért nehezen nevezhető a kijevi tárgyalás a ráció és a felvilágosodás diadalának a középkori előítéletek felett.”⁶

De lehet-e azt állítani, hogy közvetlen összefüggés áll fenn a Bejlisz-ügy által felszínre hozott zsidóellenes vérvadás előítéletek, és mondjuk a harminc évvel később, 1941. szeptember végén Kijevben, a Babij Jar szurdoknál végrehajtott mészárlás között, amikor a németek egyetlen nap alatt több mint harmincháromezer zsidót gyilkoltak meg? Ismeretes, hogy a kivégzéseket az Einsatzgruppe C SS-katonái hajtották végre, amikor dúlt a Szovjetunió elleni háború. A zsidók tömeges lemészárlását Kijev elfoglalását követő napon kezdték meg. Olyan helyen lőtték agyon az áldozatokat, ahol azelőtt az NKDV is rendszeresen végezte ki „a nép ellenségeit”. A zsidók önként jelentkeztek a megszállók felszólítására, engedve a plakátokon közzétett fenyegetéseknek. Ha a zsidóellenes előítéletnek volt szerepe a tragédiában, az csak közvetett, átértételes lehetett. Ismeretes, hogy az ukránok két évtizedet éltek a szovjet rendszerben, melyben a zsidók, és más kisebbségek elleni uszítást büntették, és a vérvád sem kapott nyilvánosságot. Mégis, ahogy az ukrainai holokauszt tragikus eseményei bizonyították, a zsidógyűlölet vírusa életképes maradt a nép lelkében, átvészelte a kommunista uralom „inkubációs” időszakát.

Magyarországon Ukrajnánál és a többi kelet-európai országnál jóval több lehetőség nyílik a hagyományos zsidóellenes előítéletek, a modern antiszemitizmus összefüggésének, kontinuitásának vizsgálatára, már csak azért is, mert sokkal több forrás áll rendelkezésre. 1990 és 1994 között sok ismeretlen dokumentumra bukkantam a témában, interjúkat készíthettem a korabeli események résztvevőivel.⁷

Ezek a már meglévő, és azóta született anyagokkal együtt újfajta megközelítést, tömeglélektani elemzést is lehetővé tesznek, mely szélesebb körben is tanulságos. Mielőtt azonban a magyarországi vérvádhisztériák, illetve vérvádak pszichológiájára térek, összefoglalom, hogy miért gondolom azt, hogy Magyarországon a holokauszt időszakában, ugyanúgy, mint Lengyelországban, Ukrajnában vagy a balti államokban, a hagyományos zsidóellenes vérvád is jelen volt a „kollektív tudatban”, miközben a vérvád transzformációjára épülő modern antiszemitizmus befolyásolta a közvéleményt.

A XIX. század végén, illetve a XX. század folyamán sorozatosan törtek ki vérvádhisztériák a Kárpát-medencében, melyek maradandó nyomot hagytak maguk után a nép emlékezetében. Tiszaeszlártól egyenes út vezetett az 1938-as első zsidótörvényig, majd a holokausztig. Az Egyenlőség című zsidó hetilap, más újságok, és a helyi sajtó folyamatosan közöltek beszámolókat ilyen ügyekről, melyeknek pontos számát, tekintettel arra, hogy a legtöbb rejtve maradt, és a lapokban apró betűs hírként sem maradt nyomuk, csak becsülni lehet. Helyszínek és évszámok, a teljesség igénye nélkül:

Budapest 1884., Soltvadkert 1885., Kalocsa 1885., Cegléd 1885., Zsámbék 1885., Sajóvamos, Nyíregyháza 1885., Tolna 1886., Nyírvasvár 1887., Pozsony 1887., 1889., Nagy-Rozvány 1890., 1918., Nagy-Szokol 1891., Kolozsvár 1892., Szenic 1894., Garam-Kis-Salló 1895., Balassagyarmat 1896., Bácsalmás 1897., Zólyom 1898., Tab 1898., Kisújszállás 1899., Debrecen 1899., Nachod 1900., Szentés 1890., Kiskunfélegyháza, Medgyesháza 1900., Békés, Balatonlovas 1901., Nagymarton 1906., Abasár 1907., Bihar 1907., Hajdúnánás 1911. (itt egy évben kétszer, áprilisban és szeptemberben is kitört a hisztéria), Sárospatak 1913., Ungvár 1915., Hajdúnánás 1937., Vámosmikola 1938.⁸

Az utóbbi esetekre már közvetlenül az első zsidótörvény meghozatala előtt került sor. Ismeretes, hogy az első, a második és a harmadik „zsidótörvény”, valamint számos más, diszkriminatív, jogfosztó rendelet egyértelműen a magyarországi holokauszt jogi előkészítését szolgálta, még ha ezzel nem is voltak tisztában a „zsidóellenes néphangulatra” hivatkozó törvényhozók. Arról, hogy a tiszaezlári Solymosi Eszter titokzatos eltűnéseért illetve haláláért az „egyszerű nép” egyértelműen a zsidókat tette felelőssé, kiténik az Ortutay Gyula néprajzkutató által 1933-ban Balsán és Kisvárdán két változatban is lejegyzett, szájhagyományként terjedő verses históriából. Annak ellenére, hogy a vádlottakat a nyíregyházi bíróság felmentette, az egyszerű nép megítélése szerint a zsidók továbbra sem szabadultak meg a rituális gyilkosság bűnétől. Persze a zsidók érhető módon fenyegetőnek tartották a Solymosi Eszter megöléséről szóló mondókát, de hasztalan próbálták elérni, hogy a hatóság lépjen fel ellene. („Ezt a nótát megtiltani nem lehet”)

A magyarországi holokauszt alatt, az 1944 márciusát követő egy év alatt is felbukkant, jelen volt a vérvád. Nemcsak a politika által transzformálva, törvényként és rendeletként, illetve uszító propagandaként, de a vidéki zsidóság deportálásának megindulása után az eredeti, „középkori” formájában is. Heltai Jenő jegyezte fel 1944.

május ötödikén a naplójába: „Kiss Feri tegnap két Liszt Nándor-verset és Erdélyi József Solymosi Eszterjét bömbölte bele a rádióba.”⁹

A vérvád szerepet kapott Munkácson, 1944. áprilisában, a gettóba zárt haszid zsidók elleni gyűlöletkeltésben is. „A gettó lakóit rengeteg megaláztatásnak vetették alá. Például rongyos, piszkos cigányokat hoztak be a gettóba, és a zsidóktól elvett ruhákba öltöztették őket. Egyik szombati napon, ami 'fekete szombatként' vonult be a helybeli zsidó közösség legendáriumába, az újvidéki vérengzésben szerepet játszott Zöldi Márton csendőr alezredes utasítására kora reggel beállítottak az SS-közegek, rendőrök és tábori csendőrök, és feltörték a zsinagógát. A Törát és minden felszerelési tárgyat kidobáltak, és minden értéket elvittek. A köztudottan jámbor és istenfélő haszid zsidókat veréssel kényszerítették arra, hogy tegyék tönkre a zsinagóga és a jesiva épületeit, verjék szét azok berendezési tárgyait és bútorzatát. Taleszekkel kellett a padlót felmosniuk. Mialatt e gyászos, megalázó munkát végezték, énekelniük kellett, majd énekelve körülszaladni a templomot.

Tíz rabbit összefogtak és a csendőrörsre vittek, ahol nyilatkozatot írtak alá velük, miszerint a pészachi pászka sütéséhez keresztény leány vérért vették. Ezért a nyilatkozatért később halálra vertek két rabbit: Reb Mojselét és a fiát.”¹⁰

A nyilasok még 1945. január végén is gátlástalanul éltek a zsidók elleni gyűlöletkeltés hagyományos, primitív módszerével, ugyanúgy, ahogy 1944. előtt tették. És a csak felületesen áttulizált vérvád még ekkor, a nyilvánvalóan elvesztett világháború utolsó hónapjaiban is hatott, megbénította a zsidó munkaszolgálatosok iránt esetleg spontán módon feltámadó szolidaritást. A fejlécén nyilaskereszttel megjelenő hetilap, a Kőszegi Hírek 1945. január 20-i számában jelent meg Pándy László írása, „A gójok legjobbikat öld meg!” címmel, melyben arról értekezett, hogy a zsidóság „a világ legvérszomjasabb népe”.

Kunt Gergely történész korabeli naplókát feldolgozó tanulmányából¹¹ kiderül, hogy a korabeli emberek viselkedését legnagyobb részben a „passzív alkalmazkodás” jellemezte, ami összefért meggyökeresedett zsidóellenes előítéleteikkel. Ezek megerősítésében, súlykolásában 1944–45-ben is szerepet kapott a vérvádat felhasználó nyilas propaganda.

Végül a vérvádak, illetve a vérvadás előítéletek szívósságának és továbbélésének nehezen cáfolható bizonyítéka az a tény, hogy Magyarországon 1945 és 1948 között is jelen voltak, közvetlenül és transzformálva éreztették hatásukat a koalíciós időszak közéleti harcaiban.

Már 1945. november ötödikén, közvetlenül az országgyűlési választások után rölapok jelentek meg Kaposváron, „amelyekben a munkáspártok, a Vörös Hadsereg és a zsidók ellen izgattak”. „Röviddel ezután eltűnt a városból egy kisgyermek, akit szülei újsághirdetésben igyekeztek felkutatni. Hetek múlva találták meg holttestét a Kapos folyóban. Időközben azonban már széles körben elterjedt a szóbeszéd: a gyermeket a zsidók ölték meg és vérért templomuk újbóli felszenteléséhez használták. A zsidó közösség néhány tagja 'magánnyomozás' után feljelentett egy helyi református lelkészt, mint a vérvád állítólagos értelmi szerzőjét.”¹²

A budapesti Teleki térről 1946 májusában kiinduló, és országos visszhangot keltő vérvádhisztóriával, mellyel a kunmadarasi, három zsidó halálos áldozattal járó pogrommal összefüggésbe hozható, Standeisky Éva részletesen foglalkozik.¹³

Pető Andrea Népbíróság és vérvád az 1945 utáni Budapesten című tanulmányában egy konkrét per bírósági dokumentumainak elemzésével bizonyítja, hogy a fővárosban 1946. tavaszán is jelen volt a hagyományos zsidógyűlölet.¹⁴

Magyarország e tekintetben távolról sem állt egyedül, hiszen 1945. szeptember 24-én Szlovákiában, Tapolcsányban, a kunmadarasihoz hasonló vérvadás zavargásra került sor. A lengyelországi Kielcében pedig, ahol 1918. november 11-én már lezajlott egy négy halálos áldozattal járó zsidóellenes pogrom, 1946. július 4-én negyvenkét holokauszt-túlélőt gyilkolt meg a felizgatott tömeg, azzal az ürüggyel, hogy egy elűnt lengyel gyermek húsából kolbászt készítettek.

Ezek az események is azt bizonyítják, hogy a vérvád, mint a zsidógyűlölet forrása és indítéka a többi közép- és kelet-európai országban folyamatosan jelen volt. Vírusként fertőzte a tömegek lelkét, szörnyű mutációt hozott létre a „faji” indokokra hivatkozó, modern antiszemitizmussal, végzetesen legyengítette a keresztény népek szolidaritását a zsidók iránt. Állíthatjuk, hogy a náci propagandisták közgazdasági, illetve fajbiológiai érvelése kevésbé hatott a lengyel, ukrán, szlovák vagy magyar paraszti tömegek tudatára. Ugyanakkor tény, hogy a kelet-európai népek többsége közönyös, érdektelen volt a zsidók elhurcolása iránt, belenyugodott a kiirtásukba. A nácik antiszemita uszításának páratlan hatékonyságával nem magyarázható, hogy a zsidók gyilkolásának tébolya olyan gyorsan átragadt a németekkel szövetséges politikai csoportokra (román vasgárdistákra, horvát usztasákra, magyar nyilasokra, ukrán és litván milicistákra). Az „önkéntes segítők” gyilkolási dühe minden képzeletet felülmúlt, szinte a világháború utolsó pillanatáig kitartott. Ismeretes, hogy a koncentrációs és megsemmisítő táborok személyzetének jó része a nácik által alacsonyabb rendűnek tartott ukránok és litvánok közül került ki. Megjegyzendő, hogy Auschwitzban az RSHA (Reichssicherheitshauptamt, Birodalmi Biztonsági Főhivatal) kimutatása szerint 111 magyar állampolgár teljesített szolgálatot, csak tízzel kevesebb, mint litván.¹⁵

El kell fogadnunk, hogy a vérvád történelmi kontinuitása a holokauszt előtt, alatt és egy ideig még utána is fennállt, és a zsidógyűlölet, mint „lelki fertőzés” a huszadik század második harmadában (1945 után még közel két évtizedig) hatott az európai tömegek tudatára. Enélkül nem igazodunk el a szövevényes ügyek és esetek tengerében, s még csak kísérletet sem tehetünk olyan elméleti keret megalkotására, mely logikus tömeglélektani magyarázatot ad a vérvád jelenségre.

Szirén

ELŐÍTÉLET, HISZTÉRIA, PER

A zsidókhoz kötődő előítéletek, a zsidóságot megbélyegző, negatív színben feltüntető vélemények az ókortól kezdve éltek a közvéleményben, s jelentek meg különböző szerzők munkáiban. Ezek közül a legsúlyosabb a rituális gyilkosság vádja volt, mert a kollektív bűnösség gyanúját vetette föl, nehezen megcáfолható formában. „Vérvád az az állítás, hogy a zsidók nem zsidókat gyilkolnak, különösen keresztényeket, azzal a céllal, hogy vért szerezzenek Pészachra és más rituális célra. Szándékos hazugságok, koholt vádaskodások és népi hiedelmek összessége a zsidók gyilkossági vágyáról és vérszomjasságáról, mely arra a felfogásra épül, hogy a zsidók gyűlölik a keresztényeket és általában az emberiséget”, olvasható a Jeruzsálemben kiadott *Encyclopedia Judaica* terjedelmes címszavában, mely megállapítja a vérvádról: „változatos formát öltött, s a hozzá társuló mesékkel együtt a legszörnyűbb megnyilvánulása az emberi kegyetlenségnek és hiszékenységnek”.

Az előítéletek és a rosszindulatú mesék formájában megnyilvánuló vérvád a görög mitológia ezerarcú istenéhez, Proteuszhoz hasonlóan a legkülönbözőbb formákban merült fel a történelem folyamán, akár évszázados lappangás után. Terjedése követhe-tetlen, rekonstruálhatatlan. Tény, hogy már a középkori Európában gyökeret vert, erre utal, hogy több pápa adott ki bullát, melyekben cáfolta a zsidók gonosz szándékait, és az ellenük felhozott vádakot (IV. Ince, 1247, IX. Gergely, 1233, 1235, VI. Kelemen, 1348). Más pápák, valamint a papság viszont határozottan elítélte a zsidókat, és felhívott az elkülönítésükre, hátrányos megkülönböztetésükre. Vagyis az egyházfők állásfoglalásaiból legföljebb azt a következtetést lehet levonni, hogy a keresztény antijudaizmus általánosan elterjedt a XI. századtól kezdve, ezt tükrözték az Angliában, Franciaországban és Németországban sorozatosan fellángoló vérvád-hisztériák és pogromok. A pápai bullákat figyelmen kívül hagyva, a szokásos, elhúzó-dó eljárással avatta szentté a katolikus egyház az 1475-ben, kétéves korában a dél-tiroli Trentóban (Trident) megölt Simont. A kisgyermek rituális meggyilkolását a helyi zsidók kínvallatás hatására ismerték be. Az orosz és a lengyel ortodox egyháznak is van „vérvadás szentje”, az 1690-ben, hatéves korában megölt és 1820-ban kanonizált Bialystoki Gabriel vagy Gavril, akinek ereklyéihez napjainkban is hívők zarándokolnak. A keresztény antijudaizmus két szentjének kultuszát a holokausztig folyamatosan ápolták.

A zsidóellenes hiedelmek a késő középkorban és az újkor első évszázadaiban jelentek meg Közép-Európában, majd a XVII–XIX. században már Oroszországban is, mivel a görögkeleti egyház átvette, és a saját céljai érdekében „hasznosította” a katolikus antijudaizmus vádjait. Azt azonban lehetetlen rekonstruálni, hogy az „egyszerű emberek” hogyan vélekedtek a zsidókról. Feltételezhető, hogy a népi tudatban évszázadokig lappangtak áthagyományozott zsidóellenes előítéletek és vádak, melyeknek kevés nyoma maradt. Ezek csak válságos helyzetekben merültek fel, és gerjesztettek hisztériát, amikor a körülmények kedveztek a kollektív pszichózis kitörésének.

Az egyes közösségekben kialakuló vérvád-hisztériák más szintet képviseltek, mint a „passzív tudás” formájában továbbélő előítéletek. Ezek gyakran erőszakos cselekményekben, a zsidók elleni szóbeli és tettleges inzultusok formájában nyilvánultak meg. Előbb vagy utóbb a hatóságok közbelépését idézték elő, így olykor írásos nyomuk is maradt, és megőrizte őket a történelmi emlékezet.

A szűkebb közösségeken belül kialakuló, majd futótűzként továbbterjedő hisztériákból indultak ki a nagyobb méretű zsidóellenes megmozdulások, illetve atrocitások, ezért mindenképpen érdemes közelebbről szemügyre venni őket. Lássuk, hogyan kezdődött a „tisaeszlári dráma”, 1882. április első napjaiban. Solymosiné elcséjén, azaz szombaton értesült Eszter eltűnéséről, és az esti órákban a keresésére indult. Ekkor találkozott Scharf József templomszolgával, aki megnyugtatta, hogy hamarosan előkerül a lánya. Ő hívta fel az aggódó asszony figyelmét, hogy a közeli Hajdúnánáson is eltűnt egy gyermek, és már meggyanúsították a helyi zsidókat, amikor előkerült. Később a templomszolga a nyíregyházi bíróság előtt tett vallomásaiban önmagát okolta azért, mert a kijelentésével előidézte a hisztériát, „bogarát tett” Solymosiné fejébe. Nem tudni pontosan hogyan, de a vérvádhisztéria másnapra kitört Tisaeszláron, helyi tanúk sírást és kiabálást hallottak a zsinagóga felől, világosságot láttak az ablakában. Solymosiné negyedikén, kedden jelentette be Farkas Gábor eszlári bírónál a lánya eltűnését. „A lány eltűnésének bejelentésekor az anyának volt egy különös kérése is. Kérte, ’motoztassa meg’ a zsidótemplomot. A bíró ezt megtagadta, azzal, hogy neki erre nincs joga. Ellentmondásos adatok vannak arra, hogy Solymosiné aztán a szolgabírónál csak az eltűnést jelentette, vagy a templom átkutatására vonatkozó kérését, és az izraeliták elleni gyanúját is megismételte-e.”¹⁶

Tisaeszláron tehát a vérvádhisztéria spontán módon alakult ki, több egymásra ható körülmény hatására. Annak viszont két alapvető oka volt, hogy Solymosi Eszter eltűnéséből országos ügy és nagy visszhangot kiváltó per lett. Az egyik, hogy az esetre a radikális antiszemita politikus, Ónody Géza választókerületében került sor, aki már május 23-án felvetette az Országgyűlésben, hogy a zsidók rituális gyilkosságot követtek el. A második ok nem politikai természetű, és a hasonló természetű ügyekben elvértve fordult csak elő: a kis cselédlány sem élve, sem halva nem került többé elő. Sorsát örök rejtély övezi, és így hiába mentették fel meggyilkolásának vádjá alól az eszláriakat, az ügyben még évtizedek múlva is gátlástalanul lehetett uszítani.¹⁷

De nézzünk meg most közelebbről kettő, vagyis inkább három vérvádhisztériát a közeli Hajdúnánáson, abban az alföldi kisvárosban, ahol ez a „néphagyomány” a legszívósabban tovább élt. Az eszlári Scharf József, az ellene tanúskodó Móric apja is utalt rá a bíróság előtt tett vallomásaiban, hogy ott már az 1880-as évek elején rituális gyilkossággal gyanúsították a helyi zsidókat, aminek azonban más nyoma nem maradt. Az 1884-es választásokon az Országos Antiszemita Párt tizenhét mandátumot szerzett, és ezek egyike volt a hajdúnánási. Itt Ónody Géza elsöprő győzelmet aratott, és a kampány során annyira felkorbácsolta a lakosság antiszemita indulatait, hogy a zsidók ötöde, a helyi takarékpénztár igazgatóját, Harstein Lipótot követte és átköltözött Debrecenbe.

Ebben a közegben tovább élt a vérvád, mely 1911 áprilisában és szeptemberében is hisztériát idézett elő. Pészach előtt – vagyis ugyanakkor, amikor 1882-ben Tiszaeszláron is lángra kaptak az indulatok – Hajdúnánáson egy Glück Izsák nevű kereskedőt vádolták meg egy csizmadia inas „lesakterolásával”. A városi rendőrség a fenyegetően összesereglett tömeg biztatására átkutatta a kereskedő házat. Pontosan ugyanez történt szeptemberben is. Mindkét eltűnt gyermek épen és sértetlenül került elő, de addig a „levegőben lógott” a pogrom. A hisztéria 1937-ben is megismétlődött, az esetről az Egyenlőség c. hetilap és a Hajdúnánási Újság 1937. július 23-i száma számolt be. Az „áldozat”, Seres Margit 1925-ben született, azaz akkor 12 éves kislány volt, akivel 1992-ben interjút készítettem.¹⁸

A hajdúnánási rendőrség szerepe ekkor is meghatározó volt, ugyanúgy, mint 1911-ben. A forгатókönyv is hasonló volt. Spontán módon kialakult a hisztéria, azok után, hogy az özvegyen maradt, szellemileg zavart édesapja, Seres Gábor keresni kezdte a lányát, és a szomszédok olyasmit mondtak neki, hogy azt már rég „elemésztették a zsidók”. Erre feljelentést tett a hatóságnál, mely az ügyben „nyomozni kezdett”. Ettől aztán a városban kitört a hisztéria, mely vagy egy hétig tombolt. Spontán csoportok verődtek össze a zsidók házai előtt, bevették az ablakaikat. Jellemző, hogy végül egy helyi zsidó borkereskedő, bizonyos Gottdienerné hozatott le egy magán-detektívet Pestről, aki néhány óra alatt megtalálta Margitkát, aki egy közeli tanyára szegődött el, libapásztornak.

Lényegében ugyanez történt már a holokauszt után, Makón. Itt 1946. július 28-án egy Schwarz Manó nevű szociáldemokrata ügyvéd lakását kutatták át a helyi rendőrök egy „legyilkolt gyermek” tetemét keresve. A szomszédos Korzó moziból kituduló tömeg egy Kincses nevű közsőrűs, volt nyilas bujtogatójára fenyegetően lépett fel, és a hatósági fellépés láttán „vérszagot” szimatolt. A kommunista irányítás alatt álló rendőrség által kiküldött nyomozó 1948 júniusában, Szegváron is elhitte, hogy „zsidók vérért vették” a Tiszában halva talált fiatal lánynak. A dilettáns rendőrségi vizsgálat nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a deportálásból visszatért Klein-családot a helyiek elüldözték a faluból és a valódi gyilkost futni hagyták.

Kétség sem fér hozzá, hogy ha pl. Tiszaeszláron Farkas Gábor községi bíró, illetve Adamovics Jenő plébános, majd Jármí Jenő tiszalöki főszolgabíró nem veszi komolyan a rituális gyilkosság vádját, és Solymosiné bejelentését rutinszerű eltűnési esetként kezeli, a vérvád-hisztéria néhány nap alatt megnyugszik, elcsitul. Ott viszont, ahol a helyi hatóság a vérvád felderítésére intézkedni kezdett, ezzel tápot adott neki. Mivel a hatóságok politikai kontroll alatt álltak, közvetítésükkel a politikusok értesültek az ügyekről, és amennyiben érdekükben állt, kiaknázták őket. Az 1880-as évek elmara-dott magyarországi közlekedési és hírközlési viszonyai között figyelemre tény, hogy már május 20-án megjelent a Magyar Állam című lapban Adamovics József eszlári plébános levele a vérvádról, majd három nap múlva Ónody Géza is felszólalt ebben az ügyben az Országgyűlésben, nem sokkal azután, hogy Scharf Móricot kihallgatták.

Becslésem szerint még a helyi nyilvánosság is csak a vérvád hisztériák töredékéről értesült, hiszen túlnyomó többségük szűk körben lángolt fel. Egy-egy településre-

szen, a szomszédos tanyákon nem jutott túl. Látszólag gyorsan elfejtették: valójában az átéltek lesüllyedtek a nép tudatának mélyére, ahonnan adott esetben bármikor újra felmerülhetnek. Az ügyek a legkritkább esetben kerültek bíróság elé, és a perek többnyire „köztörvényes bűncselekmények” (a zsidók sérelmére elkövetett gyilkosság, testi sértés, rablás, lopás stb.) miatt indultak. A rituális gyilkosság hivatalosan csak 1882-83-ban Nyíregyházán, majd 1911 és 1913 között Kijevben szerepelt a vádpontok között.

A köztörvényes ügyekben hivatalból indított eljárások is táplálhatták a hisztériát, amennyiben a sajtó az elkövetett bűncselekményt, mint a zsidók elvetemültségének bizonyítékát mutatta be. Ez történt a csehországi Polnán, 1899-ben, amikor Leopold Hilsnert, egy szellemileg fogyatékos zsidó férfit azzal vádoltak meg, hogy elvágta egy 19 éves varrólány torkát, április elsején, húsvét előtt. A cseh és az osztrák sajtó zsidó rituális gyilkosságról írt, amit a csehszlovák köztársaság későbbi elnöke, Masaryk teljes tekintélyével cáfolt. Ez azonban nem változtatott azon, hogy Hilsnert a bíróság elítélte, és húsz évig raboskodott. Hasonló mederben haladt az ügy, mint a híres franciaországi Dreyfus-per. Ismeretes, hogy a zsidó katonatisztet 1894 októberében hazaárulás vádjával letartóztatták, majd életfogytiglani börtönre ítélték. Az óriási visszhangot keltett ügyben a vérvád, „klasszikus formájában” még a sajtóban sem szerepelt, de az igazságszolgáltatást kétségtelenül befolyásolták a zsidókkal kapcsolatos előítéletek. Dreyfust, Hilsnertől eltérően, 1903-ban rehabilitálták, de a francia közvélemény egy része még a negyvenes években is meg volt győződve bűnösségéről.

Magyarországon, ahol a vérvádak gyakoriak voltak, viszont a bírói hatalom hagyományosan független volt, előfordult „fordított” per is. Ezt nem a „keresztény többséghez” tartozók feljelentésére indult a rituális gyilkossággal vádolt zsidók ellen, hanem a meggyanúsított zsidó családja kezdeményezte a hamisan vádaskodók ellen. Az 1895-ös garam-kis-sallói ügyre, mely a vérvádas perek sajátos változatát képviseli, Kende Tamás hívta fel a figyelmet.¹⁹

A felvidéki Garam-Kis-Sallón Fusz János, a katolikus segédlelkész egy Ádler Ignác nevű zsidó kereskedőt gyanúsított meg egy öt és fél éves kislány rituális meggyilkolásával. Híveit nyilvánosan izgatta ellene, és „Új rituális gyilkosság” címmel olvasói levelet írt a Katolikus Néppárt orgánumának számító Magyar Állam című hetilapba. A képtelen vádat az áldozat boncolását végző orvos is megerősítette. Ádler boltját a helybeliek bojkottálták, a kereskedő tönkrement, majd a meghurcoltatásától „súlyos agybántalmat kapott” és öngyilkosságot követett el. Hozzá tartozói bepereltek Fusz Jánost és a Magyar Állam című újságot. A segédlelkészt a bíróság 14 napi fogházra és 50 forint pénzbüntetésre (!) ítélte, a lapot pedig helyreigazításra kötelezte.

Végül érdemes kitérni azokra az esetekre is, melyek során a vérvád ürügyén zsidók életére és vagyonára törtek, majd a köztörvényes bűncselekmények elkövetői a törvény előtt feleltek tetteikért. Ilyen tárgyalásra csak 1945 után került sor. A leghíresebb ügy Kunmadarason történt, amikor három helyi, a deportálásból visszatért zsidót meggyilkoltak és többeket bántalmaztak. Pedig a faluban 1946 májusában egyetlen

gyermek sem tűnt el, illetve senki sem halt meg, és a vérvád csak szóbeszéd formájában terjedt. De még így is motiválta a 23-i pogrom végrehajtóit.

Az értelmiségi közbeszéd napjainkban sem tesz különbséget a vérvadás előítéletek, az ezekből táplálkozó hisztériák, a kitört zsidóellenes zavargások és atrocitások, a miattuk indított hatósági intézkedések és bírósági tárgyalások, valamint a történelem folyamán sokszor ismétlődő „klasszikus vérvádperek” között. Ezek közül 1882–83-ban Magyarországon került sor az egyik utolsóira, és akkora visszhangot keltett, hogy hatása a huszadik század folyamán is érezhető volt.

VÁLSÁG ÉS TRANSZFORMÁCIÓ

Áttekintve a hazai vérvád hisztériák történetét, megállapítható, hogy a zsidók által elkövetett gyilkosság vádja rendre súlyos, több, egymással összefüggő körülmény által előidézett válság idején merült fel. Az egyes helyi közösségek ekkor a vérvádtól az „anómia” helyzetébe kerültek: a hisztéria hatása alá került emberek számára a törvény átmenetileg érvényét veszítette zsidókkal kapcsolatban. Csak emlékeztetőül: az anómia görög szó, féktelenséget, törvényteleniséget, törvénytelen állapotot jelent. Emile Durkheim szerint az anómia a társadalmi viselkedést szabályozó normák meggyengülése, melynek következtében elterjednek a deviáns viselkedések.

Kövér György rendkívül alapos 750 oldalas monográfiájában 20 részletesen elemzi a Tiszaeszlár községet az 1880-as évek elején megosztó, súlyos feszültséget előidéző konfliktusokat. Ezek közül távolról sem az volt a legsúlyosabb, mely a helyi, egymás között jiddisül, de a szomszédaiakkal magyarul beszélő zsidók és a többséget alkotó katolikus, református és görög katolikus eszláriak között, továbbá a hívők közösségein belül is kialakult.

Kövér György abból indul ki, hogy Solymosi Eszter eltűnése nem önmagában álló esemény volt, hanem mély megrázkódtatásokkal járó konfliktusok sorozatába illeszkedik. Tiszaeszlár népét ekkoriban perpatvarok és összetűzések szabdalták szét, miközben állandósult a válsághelyzet. A lokális konfliktusok fő okai a következők voltak: a Tisza ismétlődő áradásai 1855-től kezdve, melynek következtében a víz által lerombolt Ófalut át kellett telepíteni (ekkor épült fel a ma is álló Újfalu); a falu népét megosztó anyagi viták, melyek az újjáépítésre folyósított államsegély szétosztása miatt lángoltak fel; helyi földbirtokos Kállay család pere földjeik bérlőivel, és azok ellentétei egymás között; Ónody Géza, a másik tekintélyes helyi földbirtokos és parlamenti képviselő vagyonvesztése (arra kényszerült, hogy a birtokát eladja és visszabérelje a tulajdonostól), a zsidó hitközség élén álló nagybérlő, virilista Lichtmann Mór konfliktusa a paraszttal, illetve a régi birtokosokkal; verekedésig fajuló ellentétek a református Farkas Gábor bíró megválasztásakor. Mindehhez tegyük hozzá, hogy a mezítlábas, mezőgazdasági idénymunkákból élő eszlári nép elmaradottságban és szegénységben élt, és járványok pusztították. Magas volt a gyermekhalandóság, ami kevésbé érintette a szintén szegény, de a szegényparasztoknál még

Vénusz-korsó

így is valamivel magasabb szinten élő helyi zsidóságot. Özvegy Solymosi Jánosné, a vérvád írástudatlan „elindítója” ezt mondta önmagáról a nyíregyházi bíróság előtt: „Egész életemben mindig olyan szerencsétlen voltam, mindig rám nehezedett az isten keze.” Eszter gazdaasszonya, Huri Andrásné a cselédlány 1882. április elsejei eltűnése előtt két hónappal vesztette el vele egyidős 14 éves fiát, Sámuel, „sorvadásban”. A zaklatott lelkiállapotú Hurinéra minden bizonnyal átkerjedt a hisztéria, ha ugyan nem tőle indult ki. És mindezek csak az eszlári, lokális válság összetevői. Hozzájuk társult az 1873. óta tartó, Magyarországot súlyosan érintő gazdasági recesszió, az egyelőre lappangó, de már érezhető társadalmi feszültség, a nemzetiségi problémák, Istóczy Győző egyelőre kevés figyelemre méltatott antiszemita szónoklatai a parlamentben...

Kövér György kiváló könyvét nem kívánom itt sem ismertetni, sem méltatni. Világosan kirajzolódik belőle a „lokális válság”, mely Tiszaeszláron az 1882. április elsejétől gerjedő hisztéria, majd a május 29-i, pünkösdhétfői „népizgatottság” háttérében állt. Erre már azután került sor, hogy Adamovics plébános „vérvadás” cikke megjelent a Magyar Államban, és Ónody Géza, majd Istóczy Győző is felszólalt az ügyben a parlamentben. Kövér is úgy látja, hogy a hisztéria felszításában komoly szerepe volt Farkas Gábor eszlári bírónak, aki valószínűleg már április közepén tájékoztatta Ónodyt. De nem ő volt a kezdeményező: a vérvád az akkut válsághelyzetben mintegy magától támadt fel és konkretizálódott.

Hasonló kép rajzolódik ki az 1937. július 19-én kitört hajdúnánási vérvádhisztériáról is. Itt a lokális konfliktus személyes részét maga az „áldozat”, Seres Margit mondta el nekem. „1925. december 14-én születtem, Hajdúnánáson. Apám földmunkás volt, nagyon szegény ember, alkalmi munkákból élt. Az édesanyám akkor halt meg, amikor engem az első iskolába adtak, 1933-ban. Szívbaja volt szegénynek, az előtte való évben pedig gyermeket szült, abból kifolyólag is beteg volt. A gyerek még egy évig élt még utána, aztán 1934-ben ő is meghalt. Harmincnyolc éves volt az anyám, amikor eltemettük. Engem meg a húgomat az édesapám, Seres Gábor nevelt, asszony nélkül. Én korán, már hatodik elemista koromban dolgozni kezdtem, mert igencsak rászorultunk. Az a nevezetes eset is úgy történt, hogy itt, Nánáson, a Kosuth-szobor mellett megszólított egy néni, hogy nem mennék-e a tanyára hozzá, libapásztornak. Az a néni akkor a Czimenték udvarára ment, és azt mondta, nincs ideje várni, adjak gyorsan választ, beszéljem meg az édesapámmal. Amúgy a Cziment zsidó terménykereskedő volt, hozzá járt a Dománné, mert így hívták azt az özvegyasszonyt, aki felfogadott. Én akkor hazamentem, és megmondtam az apámnak, hogy beállok a Dománnéhoz dolgozni, mert akkor kezdődött a vakáció az iskolában. Szóltam az apámnak, csak ő úgy látszik, elfeledkezett róla. Akkoriban teljesen megzavarta az a sok halál, ami a családban történt: az anyámé, a kisgyereké meg a nagyanyámé. Szóval ettől a három halálesettől az apám teljesen feledékeny lett. Így aztán úgy látszik, hiába mondtam el neki, hogy kimegyek a tanyára, és a Dománné megígérte, hogy ruhákat vesz nekem. Amire ő azt mondta: 'Jól van, lányom, menjél csak.' Nem tudtam én, mi zajlik a városban, vigyáztam a libákra, volt belőlük vagy ötven-hatvan,

de még a tehenekről meg a többi jószágról is gondoskodnom kellett. Telt-múlt az idő, egyszer csak Dománné, aki bejárt a Czimentékhez, Nánásra, azzal jött vissza, hogy azt beszélik, egy kislányt elemésztettek a zsidók. Mondják, hogy megölték, vérért vették, mert az kellett nekik. De persze az özvegyasszonynak eszébe sem jutott, hogy én lehetek az a kislány.”²¹

Abban, hogy Hajdúnánáson a helyi hatóság komolyan vette a zavarosan beszélő, és a szomszédok rémmeséi által felizgatott apa, Seres Gábor feljelentését, a rendőrség pedig nemcsak hogy tehetetlennek bizonyult, de hozzájárult a vérvád terjesztéséhez, nagy szerepet játszott, hogy a városban 1937-ben szélsőjobboldali, nyilas agitátorok tűntek fel, és a helyi hatalom egyre kisebb készséget mutatott a zsidók vagyonának és életének megóvására. A választókerület képviselője, dr. Benkő Géza a Magyar Élet Pártjának szélsőjobboldali szárnyához tartozott. Antiszemita nézeteit visszhangozta a Hajdunánási Újság szerkesztője, Mohácsy Endre, valamint a kormánypárt nánási vezetője, Berencsy Géza is. Vagyis a hisztéria hátterében itt is megtaláljuk a lokális válságot, és a külső válság hatását, mely a helyi politikusok közvetítésével hatott és hozta felszínre az egyszerű nép zsidóellenes előítéleteit.

Igazán tragikus válsághelyzetben a konfliktusok annyira élesek, hogy hosszabb távon mindenkit magával ragadnak, örvényként magukba szippantanak. Ilyenkor a politika pedig „szabad kezét” kap: a törvényhozást, ahogy a médiát is, akadálytalanul a céljai szolgálatába állítja. Ezt a helyzetet idézte elő az az első, de különösen a második világháború Magyarországon, és egész Európában. Amíg folytak a harcok, a lokális és a globális konfliktusok „összeértek”, még a nem-zsidók számára is, előbb a frontokon, majd a „hátszágban”. A náci Németország a csapatai által megszállt területeken külön háborút vívott a fegyvertelen zsidók ellen. Nyíltan antiszemita politikájában cinikusan felhasználta a zsidóellenes előítéleteket, mintegy „transzformálta” őket. A nácik a népirtáshoz vezető, jogfosztó intézkedéseik igazolásává tette a vérvádat, holott nyíltan nem használták fel propagandájukban.

Ami nem jelenti azt, hogy rituális gyilkosság vádja nem merült fel a háború alatt is, úgy, mint a munkácsi gettóban. De igazán akkor terjedt el spontán módon a vérvád, és vezetett atrocitásokhoz, kisebb és nagyobb pogromokhoz, amikor a világháború véget ért, és a pusztítások, az éhezés, az infláció és a politikai bizonytalanság újra, minden addiginál súlyosabb válsághelyzetet idézett elő Közép- és Kelet-Európában. 1946. május első napjaiban Budapesten, a Teleki téren és az Illatos út 5/b számú házban tombolt a hisztéria, május 23-án Kunmadarason, majd 1946. július 4-én a lengyelországi Kielcében.

A Kunmadarason lezajlott pogrom akut válsághelyzetben következett be, egymással összefüggő tényezőit érdemes felsorolni. A lokális konfliktust mindenekelőtt a Nagy János elleni népbírósi per gerjesztette, mely ráadásul nem is az első volt: a község tanítóját, a volt leventeoktatót 1945 júniusában egyszer már öt évi börtönrre ítélte a karcagi népbírósi „izgatásért és a leventék nyugatra hurcolásáért”. Ezt az ítéletet olyan felháborodás fogadta, hogy végrehajtását felfüggesztették, s az ügyben az új tárgyalást tűzték ki 1946. május 20-ra: e nap eseményei indították el a pogromot.

Megjegyzendő, hogy a falusiak nem alaptalanul érezték úgy, hogy a „zsidó népbírák” igazságtalanul bántak el a tanítójukkal, bár azt sem állíthatjuk, hogy ő teljesen ártatlan lett volna az ellene felhozott vádpontokban. Tény, hogy erősen nacionalista, antiszemita nézeteket vallott, megalázóan bánt a keze alá adott zsidó fiúkkal és 1944. májusában kiktartásra buzdító beszédet mondott a Fő téren. De a legsúlyosabb vádpont, a leventék elhurcolása nem állt meg, ugyanis bár a visszavonulás során magával vitte őket nyugatra, de a háború végével hiánytalanul hazahozta a csapatot. Vagyis megakadályozta, hogy harcba vessék a fiúkat. Ez arra utal, hogy addigra „megjött az esze”. Elítéltetése azért volt fontos a megye kommunista vezetőinek, mert benne látták a falu szellemi vezetőjét, a „reakciós tekintélyt”, akit ki akartak iktatni. Az ellentmondásos, és az egész falut felbolygató népbírósi perhez járultak a Budapestről terjedő vérvadás rémmesék, a politikai bizonytalanság, az inflációs nyomor, az MKP-val szövetséges Nemzeti Parasztpárt egyes vezetőinek, mindenekelőtt Veres Péternek a zsidóellenes hangulatot keltő beszédei (az NPP volt a legerősebb párt Kunmadasra), és a deportálásból visszatért zsidók jogos igényei széthordott vagyonuk visszaszolgáltatására. Minden feltétel adva volt ahhoz, hogy heti piacon a „gyerekkolbász” ürügyén rátámadjanak a zsidókra.²²

A politika Magyarországon ebben az időszakban felhasználta a „transzformált vérvádat” is, ahogy ez 1946 júliusában Miskolcon történt. Ekkor a politikai rendőrséget ellenőrző Magyar Kommunista Párt kampányt folytatott a „feketézők és spekulánsok” ellen, akiket a közvélemény a zsidókkal azonosított. A párt miskolci vezetői az éhező munkásokat előbb a liszt-spekulációval vádolt zsidó malomtulajdonosok ellen uszították. A tömeg a kenyerekre – áttételesen az életükre – törő, előzőleg internált zsidókat a Búza téren meglincselte. Negyvennyolc óra múlva pedig azért ostromolta meg a rendőrség városi központját, és vert agyon egy zsidó rendőrtisztet, az MKP legfelső vezetésének jóváhagyásával, mert elterjedt, hogy az első lincselés előző nap letartóztatott résztvevőit egy zsidó rendőr szörnyűségesen megkínozza, illetve gyilkolja. Itt a vérvád, bár a hagyományos rituális indíték nélkül, de nyíltan felmerült.²³

Érdemes még kitérni a vérvádak transzformálódására, arra a folyamatra, melynek során a hagyományos keresztény gyökerű antijudaizmus a választási kampányokban is kiaknázható ideológiává alakult, új, főként gazdasági és „fajbiológiai” elemekkel dúsult fel, egyszersmind visszafogottabbá, jogilag szabályozottá vált. Az antiszemita politikusok a XIX. század végén ismerték fel, hogy a vérvádhisztóriák során előálló „anómias helyzet”, amikor a támadó tömeg levetkőzi a gátlásait, és szembefordul a törvénnyel, a zsidóság emancipációjának felszámolása szempontjából kontraproduktív, inkább taszítja, mint vonzza potenciális szavazóikat. A vérvádak fellángolása, a hisztéria kirobbanása az erőszak elszabadulásához vezet, és a zsidó áldozatok felkeltetik a közvélemény együttérzését, rokonszenvét. Tömeglélektani szempontból sokkal célszerűbb, ha a „zsidókérdést megoldását” jogi útra terelik, a diszkriminációt törvényileg szabályozzák, mindvégig fenntartva, és a körülményeknek megfelelő szintre beállítva a zsidók iránti gyűlöletet. Ezt szolgálta a vérvád ideológiai transz-

formációja, melyre főként Németországban került sor az első világháborút megelőző évtizedekben. Bár a magyar antiszemita ebben nem játszottak vezető szerepet, azért megtették a magukét. Petrassevich Géza Magyarország és a zsidóság és Zsidó földbirtokosok és bérlők Magyarországon című, a Magyar Állam kiadásában 1900-ban és 1904-ben megjelent könyvei ugyanúgy mellőzték a hagyományos vérvádat, miközben táplálták a zsidóellenes előítéleteket, mint Bartha Miklós Kazár földön című, 1901-ben megjelent útinaplója.

Figyelemre méltó, hogy a Magyar Állam című katolikus hetilap 1896. március 29-i számában, éppen a kudarcot vallott garam-kis-sallói vérvád tanulságai alapján messzemenő következtetéseket vont le. A Gedeon álnevet használó szerző Antisemitizmus? című vezércikkében valóságos politikai programot vázolt fel, mely minden bizonnyal a lap mögött álló Katolikus Néppárt „szellemi műhelyében” született.

„Az igazi antisemitizmus a kereszténység minden összebeszélés nélküli együttműködése a következő célokra:

A zsidó tőke paralizálása minden téren. Ki kell vennünk a zsidó pénzintézetek és pénzemberek kezéből a föld népét – az intelligenciát.

Nem rendelni, nem vásárolni zsidónál – semmit, mint ők tesznek a keresztényekkel szemben.

Tehetséggel és szorgalommal kiszorítani őket minden térről, ahol keresztény elem fölött vezérszerepet vihetnek.

Zsidó által szerkesztett és kiadott lapot nem olvasunk, könyvpiacukat ignoráljuk és megvetjük s velük egy egyesületbe nem lépünk.

Soha semmi szín alatt olyan helyzetbe nem megyünk be, melyben zsidónak kellene engedelmessé válnunk, vagy zsidónak kellene alárendelve lennünk.

Társaságuktól óvakodunk s velük semminemű bizalmasabb viszonyba nem lépünk. Szellemi és anyagi függetlenségünket velük szemben megóvjuk.

Minden téren éreztetnünk kell velük, hogy úgy a társadalomban, mint a politikában a kereszténység uralkodik.

Ez az igazi antisemitizmus. Ha ennyit sem tud kivívni a keresztény társadalom, akkor nem érdemes a nevére. Nem a zsidót kell gyűlölni, hanem a kereszténységet kell szeretni. Nem szeretjük a zsidóság elveit, megvetjük hibáit, üldözzük a rituális gyilkosságig fokozódó és a zsidók által elkövetett babonáságot, de mindez semmi! Sorompóba kell már egyszer lépni a kereszténység igazi érdekeiért úgy a körülmélet, mint a megkeresztelt zsidóság ellen! Az igazi antisemitizmus képes csak visszaállítani a megzavart egyensúlyt. Enélkül minden kereszténységünk csak zengő érc és pengő cimbalom.”

Ez a cikk a millenium évében, 1896-ban jelent meg, abban az évtizedben, amelyet az utókor a magyar zsidóság aranykorának tart. Ekkor még béke és prosperitás uralkodott, válságnak nyoma sem volt. Tizenkét év múlva, az első világháború utolsó hónapjaiban viszont már küszöbön állt a katasztrofális vereség. Tág tere nyílt a bűnbakképzésnek, és a vérvádas gyűlöletkeltés fordulatait alkalmazó antiszemita propagandának.

Az Egyenlőség című zsidó hetilap 1918 szeptemberében felháborodott kommentárral közölte azt a névtelen röplapot, melyet ismeretlenek a katonák között osztogattak. Szerzője valószínűleg az Új Nemzedék című, a zsidóság ellen nyíltan uszító lap munkatársai közül került ki.

„Felhívás

Üssétek agyon a zsidókat! Árdragítók a zsidók és okozói a hosszú háborúnak, vérszipolyozók ők, létesítsetek pogromot! A szegény keresztények dolgoznak és koplalnak, ők a mi bőrünkön gazdagodnak meg, minket tönkre tesznek, kiszívják a vérünket, drágítják az életünket, meglopnak, megszarolnak. Milliomosok lettek és lesznek a mi életünk árán. Fiaink, férjeink a harctéren, mi meg itthon nyomorban pusztulunk, az ő férfaiuk mindenféle csalás árán nem kerülnek harctérre, hanem meggazdagodnak és minket tönkre tesznek. Üssétek agyon! Ki kell irtani őket!”

A rövid, gyűlöletet gerjesztő szövegben kétszer fordul elő a vér szó, és a szerző háromszor hív fel a zsidók meggyilkolására. Látható, hogy 1918 őszén a komoly tömegeket befolyásoló antiszemita politika még erősen kötődött hagyományos vérvádhoz.

PSZICHOLÓGIAI PUZZLE

A pszichológia viszonylag fiatal tudomány, a XIX. század utolsó harmadában jött létre. Megalapítói, mindenekelőtt Sigmund Freud azzal a céllal fordult az emberi lélek felé, hogy megismerje a működését, különös tekintettel rejtett késztetéseire, elfojtott feszültségeire.²⁴

A pszichológusok között kezdettől fogva sok zsidó volt, akiket már személyes érintettségüknél fogva is érdekelt az antiszemitizmus és az agresszió témája, és komoly eredményeket értek el. Köztük a „budapesti iskola” magyar képviselői, Ferenczi Sándor, Bálint Mihály, Székely Béla, Hermann Imre, Gleimann Anna, Harkai Schiller Pál. Utóbbiak (akik Budapesten éltek túl a holokausztot) két ankétot is tartottak 1945 nyarán, a Lipótmezőn, A közelmúlt lelki fertőzéseiről, illetve A beteg néplelekről és annak gyógyításáról.

Bár a zsidók elleni vérvád, illetve a rituális gyilkosság-vád kialakulásával, tömeglélektani elemzésével sokan foglalkoztak, átfogó elmélet még nem született, ami nem meglepő, tekintettel a jelenség hiányos, illetve tendenciózus dokumentáltságára, mélységes irracionálisára, a kollektív pszichózis és a belőle kiinduló agresszió amorf jellegére. Éppen ezért méltánytalannak tartottam, hogy Az utolsó vérvádak – az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció történetéből című munkámon, mely lényegében a magyarországi vérvádak szociográfiája, tele addig ismeretlen forrásokkal, az Élet és Irodalom kritikusa a pontos fogalmakkal operáló értelmezési keretet kérte számon.²⁵

Pibenő nő

A vérvádak pszichológiai értelmezésének két fontos iránya van: az analitikus, mely a század elejére vezethető vissza, és a tömeglélektani, mely újabb keletű. A két elmélet összekapcsolódik, de bizonyos pontokon még mindig hiányos.

Székely Béla 1936-ban megjelent könyvében, miután megállapította, hogy a vérvád nem kizárólag a zsidóságra vonatkozott, ezt írja: „Ott kísért ez minden régi vallás keletkezésénél, fejlődésénél, hiszen minden új vallás, szekta az apák vallásához ragaszkodók szemében: lázadás a régi Isten ellen. Maga a zsidó nép sem volt mentes a vérvádtól, mert saját országában ugyanúgy vérvádat emelt a Mammon-imádók ellen, akár a rómaiak a korai keresztények ellen. Amikor aztán a kereszténység hatalomra került, az ő ellene emelt vádat most már a zsidók és az eretnekek ellen fordította.”

A zsidósághoz, ahogy ezt Freud megállapította, az a titokzatos és félelmetes érzés kötődik, amelyeket rejtett, ősrégi emlékek váltanak ki. „Amint mondtuk, ezekhez az emlékekhez a gondolatok mindenhatóságának animisztikus hite fűződik: az a félelem, hogy az ártó gondolat a titokzatos emlékek felbukkanásán át teljesedésbe mehet. A maga zárt és titokzatos életét élő zsidóság ezt a misztikus emlék-idéző szerepet töltötte be, anélkül, hogy ennek hatása alól a zsidóságot körülvevő népek szabadulni tudtak volna.”

„Ennek a félelmetes-titokzatosnak a középpontjában az ősi vád áll: a zsidók megölték Jézus-Krisztust. Ez a zsidóság elleni gyűlölet legfőbb vádjá, ez ismétlődik a kétezres éves galuti sorsban, ez robban ki a vérvádban, ez a gyűlöletnek első magja, amelyet a kisgyermek lelkébe vetnek.”²⁶

Az antiszemitizmus Székely Béla szerint Isten ellen való örök, legbenső lázadásnak a megnyilatkozása, elfojtott szorongások, ősbűnök kivetítése a zsidóságra. A kereszténység soha nem tudja a zsidóságnak megbocsátani azt, amit Jézus elítéléséről és

megfeszítéséről tanít. Azt, hogy a megváltót adta az emberiségnek, majd a szigorú apa képviselésében megölette a lázadó fiút.

Ebben az értelemben a vérvád az ősi hasadék kifejeződése a kereszténység és a zsidóság között, a Bálint Mihály által leírt „östörés”. Az antijudaizmus a középkorban terjedt el a keresztény Európában, azaz jóval régebbi, mint a humanizmus és a jog-egyenlőség eszméje, valamint a többi „univerzális erkölcsi érték”. Ezért amikor a vérvád felbukkant a tudatalattiból, hatályon kívül helyezte a zsidók iránti részvétet, az empátiát és szolidaritást. Közép- és Kelet-Európában a XIX. és XX. században azért is voltak elterjedve a zsidóellenes előítéletek, mert ezen a területen késve alakultak csak ki a nemzetállamok, ezért a minden állampolgárt megillető emberi és polgári jogok eszméje nem vert igazán gyökeret a társadalomban. Így a hagyományos, vallási gyökerű zsidógyűlölet tovább élt, erre rakódott rá a radikális nacionalisták és a nácik antiszemitizmusa.

De milyen lelki áttételeken keresztül alakult ki a „szeretetvallásnak” nevezett kereszténység híveinek fel-fellángoló, és pusztító erőszakba torkolló dühe a zsidóság ellen? Erről Grünberger Béla magyar származású pszichoanalitikus írt francia szerzőtársával, Pierre Dessuant-tal együtt figyelemre méltó könyvet.²⁷

Munkájuk nagyrészt a nárcizmusról szól, különös tekintettel a nárcizmus és az ödipális fejlődési folyamatra, melynek során a gyermeki illúziókhöz fűződő heves érzelmek konfliktusba kerülnek a valósággal, ami irracionális feszültségeket gerjeszt. Mindannyian megtapasztaljuk a kisgyermek primitív, vagy archaikus nárcizmusát. De van egy másik fajta, énné vált, egyszersmind az ént mint tárgyat integráló nárcizmus is, mely lehetővé teszi a személyiség struktúrálását. A Freud által ödipálisnak nevezett, a valósággal való állandó konfrontáció nyomán kialakult, azt tudomásul vevő szemlélet előbb-utóbb felbomlasztja a gyermeki, narcisztikus világképet, így válunk felnőtté. Gyakran előfordul azonban, hogy emberek, társadalmi csoportok vagy kulturális-szellemi közösségek megrekednek a gyermeki nárcizmusnál, a mindenható képzelet világában, s lelki energiáikat az ödipális konfliktusok mindenáron való elkerülésére, a „zavaró valóság” kiküszöbölésére fordítják.

A két francia analitikus Jézus Krisztust, mint a judaizmussal szemben fellépő megváltót a nárcizmus megtestesülésének tartja. A tiszta és gyermekien ártatlan Jézus magához akarta ölelni, üdvözíteni akarta a korabeli Palesztina zsidóságát, mely azonban elzárkózott előle. A nárcizmusán esett sérelem soha nem hegedt be, ez magyarázza, miért támadja és bírálja folyamatosan a zsidókat, akik a Törvény és az apai elv megtestesítői. Tanítása szemben áll az ödipális felfogással, hiszen a lelki javakat, a feltétel nélküli, tehát narcisztikus szeretetet és türelmet hirdeti, olyan érzéseket, melyeknek szépsége és vonzereje az anya-gyermek viszonyhoz kötődik. A nárcizmus bipolaritása, a szeretet és gyűlölet kettőssége Jézus példabeszédeiben is tükröződik: amikor a gyermekek iránti szeretetéről beszél, ezt szembeállítja a zsidósághoz ragaszkodó felnőttek gyűlöletével, a gazdagokat megvetve védi a szegényeket, a férfiakat elutasítva védi a nőket.

Grünberger és Dessuant szerint a kereszténység lényege a hit, a judaizmusé pedig a törvény és annak megtartása. Az előbbi, a nárcizmus vallása valójában az ödipális konfliktus megkerülésének kísérlete. De mert az irreális vágyak beleütköznek a valóságba, az ismétlődő kudarcok az elviselhetetlenségig fokozzák a frusztrációt. Így a nárcizmusra hajlamos keresztények minél mindenhatóbbnak vélik magukat, annál erősebb konfliktusba kerülnek a zsidók realitásérzésével, amit cinizmusként, szkepticizmusként érzékelnek. Bűnbakképzésük lényege, hogy kudarcaik okát a zsidókban vélik megtalálni. Mivel a bűnbakképzés belső, mélyről jövő igényt elégít ki, racionális érvekkel nem lehetett fellépni a vérvádhisztéria ellen, mely valójában fordított Ödipusz konfliktus. A keresztények rátámadnak a zsidókra, azaz megölik az Apát, arra hivatkozva, hogy zsidók megölték a fiút. Ez nem más, mint a pszichonálizisból ismert *déplacement* vagy *inversion*. (áthelyezés vagy megfordítás).²⁸

A vérvád pszichoanalitikus elmélete megmagyarázza az agresszióban is megnyilvánuló zsidóellenes érzéseket azoknak az esetében, akik őszintén, szívvel-lélekkel keresztények, azonosulnak Jézus Krisztussal, átérzik csalódását és fájdalmát a Golgotán. Ismeretes, hogy a középkorban, Németországban a Jézus utolsó napjait megjelenítő passiójátékokat követően a közönség egy része rátámadt a zsidókra, húsvétkor pedig egyes itáliai városokban a zsidóknak még XVIII. században is célszerű volt elrejtőzni, nehogy a hívő keresztények „bosszúból” megtámadják őket, ahogy erről Casanova is beszámol emlékirataiban. De hogyan hatott a vérvád a zsidók elleni agresszió kitörésére a XIX. és XX. században, Közép- és Kelet-Európában?

Analitikus szempontból a vérvádhisztéria az Ösztön-Én lázadása a Felettes-Én ellen. Freud szerint az ösztön-én a személyiség ösztönpólusa; tartalmi, melyek az ösztöntörekvések lelki kifejeződései, tudattalanok, részint örökletesek és velünk születettek, másrészt elfojtottak és szerettek. Ökonómiai szempontból az ösztön-én a pszichés energia első gyűjtőtartálya; dinamikus szempontból konfliktusban van az énnel és a felettes énnel, melynek szerepe a bíróhoz vagy a cenzoréhoz hasonló. Freud a lelkiismeretben, az önmegfigyelésben és az eszmények képződésében látja a Felettes-Én funkcióit. Ami tehát nem más, mint az Ödipusz-komplexus örököse és a szülői követelmények és tilalmak interiorizációja hozza létre.

A vérvádhisztéria tehát ilyen értelemben a Felettes-Én, a Törvény tilalma elleni lázadás. Előkészíti az anómiát, vagy egyenesen együtt jár az anómiás állapottal. Speciális „ösztönlázadásról” van szó, melynek során az agresszió és destruktív késztetések a zsidóság, általában véve a törvény, a rend és az anyagi világ ellen irányulnak. A vérvádak által kiváltott pogromok a rendre nem maradtak a „medrükben”, a pusztítás és a fosztogatás kiterjedt az összes gazdag ember vagyonaára. Ezek jó része Kelet- és Közép-Európában persze zsidó volt, aki a „valóságprincípiumnak” tekinthető pénz fölött rendelkezett, amivel a kereszténység hosszú időn át, évszázadokon át nem tudott megbékélni. A vérvádhisztéria során az azt átélőkben annyira fokozta a belső feszültséget, hogy egy ponton minden külső irányítás nélkül kitört és agresszió formájában nyilvánult meg.

De a vérvádhisztéria „keresztény kötődése” a második világháború utáni magyar esetekben legföljebb áttételes lehetett. Pető Andrea tanulmányában az Illatos út 5/b alatti házban kitört vérvádhisztériát és zsidóellenes agressziót elemzi népbírói periratok alapján. Előzménye az volt, hogy egy bizonyos H. nevű 64 éves volt honvéd törzsrőmester és házbizalmi az udvaron felolvasott egy, a környéken körözött levelet, melyet kétségbeesett szülők írtak, akik egy eltűnt négyéves kislányt kerestek. „Az Illatos út 5/b. lakói úgy vélték, és az akkori Budapesten ezzel nem voltak egyedül, hogy a gyerek eltűnéséért a holokausztért bosszút álló zsidók a felelősek, akik kolbászt készítenek az elrabolt gyerekekből. Ebben a hitükben megerősíthette őket, hogy – a vallomások szerint – a házbizalmi, a négy elemi végzett H. olyan vészjósló hangon olvasta fel a körlevelet a gangon álló lakóknak, hogy azok rögtön gyerekhússal kolbászt töltö zsidókat láttak mindenhol.”²⁹

Kétséges azonban, hogy H. házbizalmi, aki a népbírói iratok szerint az ostrom alatt háborús bűnöket követett el és aljas módon visszaélt hatalmával abban az óbudai házban, melynek akkor informális vezetője volt, hívő keresztény lett volna. Ahogy valószínűleg Kabai Tóth Eszter, a három elemi végzett, gyermektelen zsellérazszony sem volt az. Ő azt hallotta 1946. május 20-án este a Karcagon tüntető madarasiaktól, akik elhatározták, hogy kimennek a piacra: „Kezdjék az asszonyok, őket nem fogja a törvény.” Két nap múlva, kora reggel az asszony felrúgta Kuti Ferenc tojáskereskedő kosarát, ezt kiabálva: „Az én testvéremnek, Csörgő Sándornénak a kisfiát is elvitték a zsidók!” De amikor a három halálos áldozattal járó pogrom tárgyalásán a bíró megkérdezte tőle, hogy tényleg hisz-e a vérvádban, ebben a középkori babonában, azt felelte: „Hiszek is, meg nem is.”³⁰

Az sem hihető, hogy H. házbizalmi az Illatos úton a vérvádra vonatkozó „tudást” adott volna át, elsősorban a női lakóknak, illetve jelet adott volna a gyermekrablással gyanúsított M. Lajos meglincselésére. A zsidó ószerest a ház előtt 160, más verziók szerint mintegy 500 (!) ember lincselte meg, úgy, hogy a rendőrök életveszélyes sebesülésekkel tudták csak kimenteni. Még ugyanazon a napon a felizgatott tömeg megtámadta a rendőrorszobát is, hogy végezzen a „gyerekhússal kereskedő” zsidóval.

Lehet-e H. házbizalmi „játékvezetőnek” tekinteni, állítható-e, hogy a lincselésre „karneváli hangulatban” került sor? Kende Tamás a Vérvád című, 1995-ben az Osiris kiadónál megjelent könyvében, és 2012-es PhD-értekezésében is azt állítja, hogy anómia előidézésében mindig jelen van egy külső „szakember”, aki általában értelmiségi és járatos a vérvádak történetében.³¹

Pető Andrea cáfolja ezt a teóriát. „Kende Tamás a vérvádak elemzésekor a karneváli elemeket hangsúlyozza. Amikor az előítéletek és félelmek a tömegpszichózis nyomán kirobbannak, akkor mindig szükség van egy katalizátorra, egy ’játékvezetőre’, aki szerinte ’mindig értelmiségi’. Az előbb felsorolt értelmezési keretekben azonban nem lehet elemezni az olyan, pogromba torkolló vérvádeseteket, mint amilyen például az 1946. május 8-án Budapesten egy jórészt munkások által lakott, nagy körfolyosós bérházban történt.”³²

Az 1946 utáni vérvádak elemzése során az analitikus értelmezésnél többre megyünk a tömeglélektani megközelítéssel, különös tekintettel a „kollektív áldozati szerep” szociálpszichológiájára, melyet egy nemrég megjelent könyv mutat be.³³

Az izraeli, nyugat-európai és magyar szerzők tanulmányait tartalmazó kötet előszava megállapítja: „Ha egy társas csoport történetében jelentős szerepe van az áldozati élményszerveződésnek, akkor ez a csoporttagok társas identitására is hatással lesz. Ez a gondolat jelenik meg a kollektív áldozatiság fogalmában, melynek lényege, hogy ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörével, akkor ez az áldozati élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoporttagok további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulását és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban a következő generációknak is.”³⁴

Egyértelmű, hogy a XIX. és XX. század folyamán Közép- és Kelet-Európában a keresztény többség helyezkedett a zsidókkal szemben a „kollektív áldozatiság” szerepkörébe, ami összefüggésben lehetett a vallás tanításaival is, hiszen Jézus Krisztus, „Isten báránya” példájával ennek elfogadására tanította követőit. Ez az elvárás azonban a tömegek számára teljesíthetetlen volt. Így az indulatok időről-időre kitörtek, és az agresszió a bűnbaknak tekintett zsidóság, a „Törvény népe” ellen fordult.

A XIX. század végétől már nemzeti keretek között folyt a „viktimizáció”, mely nyilvánvalóan nemcsak individuálisan, az egyéni pszichében játszódhat le, hanem közösségekben és csoportokban is, és komoly befolyást gyakorolt a társadalmi tudatra. A közép-európai nemzetek közül az első világháború után főként a németek és a magyarok tekintették önmagukat a zsidóság áldozatának, akik igazságtalan sors elszenvedésére kényszerültek. A „nemzeti viktimizációt” univerzálissá növesztő Hitler volt az, aki a hagyományos zsidóellenes vádakat felélesztve bűnbakképzési mechanizmusokat indított be, törvényesítette a zsidók számára az anómiát, és a második világháború és a holokauszt örvényébe kergette a németeket. Hitler kezdettől fogva a németek „megmentőjeként” tűnt fel, aki megvédi sokat szenvedett népét a „fenyegető zsidó veszélytől”.³⁵

Ez a gondolatmenet a magyarságra vonatkoztatva visszatérően jelen volt a fajvédők, majd Imrédy Béla és Szálasi Ferenc beszédeiben és írásaiban.

Végül érdemes még pszichológiai szempontból megvizsgálni a hírhedt magyar vérvadás verset, és keletkezésének körülményeit. Erdélyi József: Solymosi Eszter vére című uszító költeményét Erős Ferenc elemezte.³⁶

Erős szerint a nyilasokhoz csatlakozó költő célja a rituális gyilkosság vádjának „transzformációja” volt: a vérvádnak a forradalmi retorikával és a szociális demagógiával való összekapcsolása. „A költemény erotikusan felizzó soraiiban a kis libapásztorlány vére ’beh meleg’, de a költő fantáziájában a kiontott vér talán nem vész kárba, mert a ’szűz juhocskából’ magyar anya lesz, a magyar feltámadás szülőanyja, már-már istenanya, ’árva népének’ anyja...”

Nehéz azonban elképzelni, hogy Erdélyi József, bár gyermekkorában hallotta, hogy titokzatos zsidók gyermekeket rabolnak, őszintén hitt volna a vérvádban. Ér-

telmiségi volt, költő, József Attilához hasonló tehetségnek tartották. Ő lett volna az a „játékmester”, akit Kende Tamás emleget? Csakhogy amint Erdélyi József Fegyvertelenül című, először 1943-ban megjelent önéletrajzában bevallotta, azért írta meg a verset, mert nem kapta meg hat egymást követő évben a Baumgarten díjat, úgy, ahogy ezt követelte az alapítvány kuratóriumától. Természetesen visszautasították, ezért bosszút akart állni a „elzsidósodott magyar irodalmi világon”.³⁷

Vagyis a realitásérzékkel mindig hadilábon álló költő egyszerűen a „zsidóság” zsarolásra használta a Solymosi Eszter vérét. Versét a Virradat című nyilas hetilap jelentette meg 1937 augusztusában, és az újságból ekkor a szokásosnál nem kevesebb, mint tízezer példánnyal többet adtak el...

JEGYZETEK

- 1 Néhány, Nyugat-Európára fókuszáló mű a témában. Roth Cecile: *The Feast of Purim and the Origins of the Blood Accusation 1933.*, Perry, Marvin – Schweitzer, Frederick (eds) *Antisemitic Myths. A Historical and Contemporary Antology*, 2008., Macoby, Hyam: *Antisemitism and Modernity. Innovation and Continuity*, 2006.
- 2 Saul Friedländer: *Hist oire et psychoanalyse*, Seuil, 1975., p. 164-165.
- 3 Trachtenberg, Joshua: *The Devil and the Jew. Th Medieval Concept of the Jew and its relation to Modern Antisemitism*, 1961.
- 4 Elég, ha ezt a gondolatmenetet kifejtő pszichológusok között említjük Ernst Simmelt, Rodolphe Loewensteint vagy a magyar származású Béla Grünbergert – az ő koncepciójára a későbbiekben még visszatérek.
- 5 Jakov Katz: *Az előítélettől a tömeggyilkosságig*, Osiris, 2001., fordította Pelle János
- 6 Kende Tamás: *Együttélés – együttfélés A vérvadak és pogromok az újkori Kelet-Európában* PhD értekezés, Miskolc, 2012., 81. old.
- 7 Kende 1995-ben könyvet adott ki *Vérvád* címmel az Osiris könyvkiadónál, PhD értekezésében kibővítve megismétli ennek főbb tételeit.
- 8 Lásd *Az utolsó vérvadak – az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből* c. kötetem Pelikán, Budapest, 1995.
- 9 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=136:interetnikai-konfliktusok-antisemita-erszak-zsido-ellenallas-1887-1918&catid=16:esetek. Továbbá Pelle János: *Tiszaeszlár visszhangja – vérvádhisztóriák a magyar sajtóban*. In: *Vérvadak üzenete Minoritások könyvek 2*, Budapest, 1996.
- 10 Heltai Jenő: *Négy fal között - Naplójegyzetek Magvető, Tények és tanúk*, 2017., 81. old.
- 11 Randolph L. Braham: *A Magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. I. kötet. Park kiadó, 2007. 273-274. old.
- 12 A nyilasterror hatása egy kamaszlány előítéleteire, In: *1944/1945: Társadalom a háborúban*. Szerkesztette Bódy Zsombor és Horváth Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antisemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek
- 13 Standeisky Éva: *Antiszemizmusok Argumentum 2007*. Lásd az *Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban* című fejezetet.
- 14 Pető Andrea: *Népbíróság és vérvád az 1945 utáni Budapestben*, *Múltunk* 2006/1. 41-71. old.
- 15 „1940 és 1945 kötött 7000-7200 SS szolgált Auschwitzban és melléktáboraiiban. Kezdetben 85 százalékban németek és osztrákok voltak, de arányuk 1943-tól 50-60 százalékra csökkent. Helyükre

- romániai, baltikumi, csehországi, szlovákiai, jugoszláv és magyarországi népi németek érkeztek. Legalább 121 litván és 111 magyar állampolgár szolgált Auschwitzban.” Vági Zoltán – Kádár Gábor: Táborok könyve. Magyarok a náci koncentrációs táborokban, Könyv és Kávé, Budapest, 2017., 68. old.
- 16 Blutman László: A rejtélyes tiszaezlári per Osiris, 2017, 87. old
  - 17 Blutman László alapos könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy a Tiszadán a folyóból kifogott női holttest nem volt Solymosi Eszteré, bár Eötvös Károly védő erről győzte meg a nyíregyházi bíróságot. Bár a holttest soha nem került elő, nem lehet kétségbe vonni a Magyar Királyi Kúria 1884. május 10-i ítéletét, mely az eszlári zsidókat felmentette a gyilkosság vádjá alól.
  - 18 Pelle János: Az utolsó vérvádak 73-76. old.
  - 19 Kende Tamás: i.m. 158-171. old.
  - 20 Kövér György: A tiszaezlári dráma - Társadalomelméleti látószögek Osiris, 2011. Özv. Solymosi Jánosé jellemzése: 310. old.
  - 21 Pelle János: Az utolsó vérvádak, 73. old.
  - 22 Lásd erről Apor Péter: A népi demokrácia építése. Kunmadaras, 1946. Századok, 1998/3. Vörös Éva: Kunmadaras. újabb adatok a pogrom történetéhez, Múlt és Jövő, 1994/4., Pelle János: Az utolsó vérvádak, 151-168. old.
  - 23 Lásd A tömeg és a tanuk – a holokauszt miskolci öröksége In: Pelle János: Auschwitz magyar szemmel K und K kiadó, 2016.
  - 24 Freud már az 1890-as években cikket szentelt a zsidók által felkeltett negatív érzelmeknek. Lásd erről: Sigmund Freud: Das Unheimliche (Imago V.) Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben.
  - 25 Braun Róbert A holokauszt és a vérvád című, lekezelő és kioktató cikkében (ÉS, 1997. október 31-i szám) ezt írja: „A mű történelmi publicisztika: állásfoglalás egy lényeges kérdésben. A kurrens szakirodalmat nem tárgyalja, a problémát nem helyezi el más szövegek rendszerében. Nem tudjuk, mit tudhattunk volna eddig, az eseményekről mit állítottak egyáltalán. S leginkább: magyarázó, igazoló kijelentéseit érvelés híján a szerző személyes hitele támasztja alá.”
  - 26 Székely Béla: Az antiszemitizmus története, Tábor könyvkiadó, 1936., 85-93. old.
  - 27 Béla Grunberger et Pierre Dessuant: Narcissisme, Christianisme, Antisemitisme. Actes Sud, Hebraica, Paris, 1997.
  - 28 Az antiszemitizmus és a vérvád pszichoanalitikus értelmezéséről lásd Antiszemitizmus és tudatalatti c. tanulmányomat, az ugyanilyen címmel megjelent könyvemben. In: Pelle János Antiszemitizmus és tudatalatti Józseveg hiánypótló, 1999., 113-136. old.
  - 29 Pető Andrea: Népbíroság és vérvád az 1945 utáni Budapesten Múltunk 2006/1.
  - 30 Lásd a Haladás című hetilap 1946. június 28-i számában megjelent tudósítást a tárgyalásról.
  - 31 Kende Tamás elsősorban az oroszországi vérvadás pogromokra koncentrál, ezekből vonja le következtetéseit, Újváry Zoltán néprajzkutatónak a dramatikus népszokásokat és népi játékokat elemző kutatásai alapján. Csakhogy a vérvád soha, egy pillanatra sem volt játék, mindig véresen komoly volt. Nem zajlott „karneváli hangulatban” és nem volt szükség hozzá „játékmesterre”. Kende rendre figyelmen kívül hagyja a huszadik századi magyar tapasztalatokat, a vérvád és a holokauszt összefüggéseiről tudomást sem vesz. Engem előszeretettel nevez a munkáiban „újságírónak”, diszkréten arra utalva, hogy munkáimat nem érdemes komolyan venni.
  - 32 Pető Andrea, i.m, u.o.
  - 33 Lásd erről a közelmúltban megjelent tanulmánykötetet: A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája. Szerkesztette Fülöp Éva és Kővágó Pál, Oriold és Társa kiadó, Budapest, 2018.
  - 34 A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája, 8-9. old.
  - 35 A németekre kényszerített „kollektív áldozati szerep” a náci propaganda egyik fő fegyvere volt. Lásd erről Agora Zsuzsanna: Kollektív áldozatiság a náci propagandabeszédekben. In: A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája 169-192. old.
  - 36 Erős Ferenc: Gyermekijesztő dajkamese a vér, a vád...” Adalékok a vérvád pszichológiájához. In: Vérvádak üzenete Minoritás könyvek, 1977., 71-78. old.
  - 37 Lásd erről Standeisky Éva: Bűnbocsánat. Erdélyi József pere és rehabilitációja 2000 folyóirat 2001/6.